

Agresja wyzwaniem dla edukacji i pedagogii

Ks. prof. dr hab. Jan Zimny – KUL STAŁOWA WOLA

Ur. w 1952 roku w Bojanowie. W l. 1976-82 studia filozoficzno-teologiczne w WSD w Przemyślu. W r. 1990 licencjat z teologii zaś w r. 1991 doktorat z katechetyki na KUL a następnie studia z pedagogiki. W r. 2005 doktorat a w 2006 r. habilitacja z pedagogiki. W r. 2010 tytuł profesora z pedagogiki. Obecnie profesor nauk humanistycznych z zakresu pedagogiki katolickiej. Wykładowca w wielu jednostkach uczelnianych w kraju i za granicą. Organizator ośrodka młodzieżowego, wielu konferencji krajowych i zagranicznych, sesji naukowych, kursów i szkoleń. W l. 2007-2008 prodziekan WZNoS KUL, w l. 2009-2010 dziekan Wydziału Zamiejscowego Prawa i Nauk o Gospodarce KUL w Stalowej Woli oraz pełnomocnik Rektora KUL ds. organizacji Filii KUL w Stalowej Woli. W l. 1999-2010 Dyrektor Instytutu Teologicznego w Sandomierzu. Autor wielu monografii i publikacji zbiorowych, artykułów naukowych opublikowanych w Polsce i za granicą. Ekspert MEN ds. awansu zawodowego nauczycieli. Redaktor naczelny „Pedagogika Katolicka”, „Pedagogia Ojcostwa”, „Katolikus Pedagogia”. Promotor wielu prac naukowych, w tym kilku doktoratów. Prezes Oddziału Polskiego Towarzystwa Teologicznego w Sandomierzu, Akademickiej Rady Pedagogów Katolickich w Sandomierzu oraz Międzynarodowej Rady Pedagogów Katolickich w Ružomberku na Słowacji. Współzałożyciel Międzynarodowego Zespołu Badawczego Pedagogów Katolickich Myśli Jana Pawła II w Stalowej Woli.

WSTĘP

Agresja to zamierzone działanie, którego celem jest wyrządzenie komuś lub czemuś szkody, straty lub bólu. Czynności agresywne polegają na postępowaniu niezgodnym z normami i zasadami współżycia w grupie, społeczeństwie. Z tego punktu widzenia agresja jest rezultatem niewykształcenia pożądaných form zachowań lub wykształceniem zachowań niepożądanych. Bogactwo opisów zachowań agresywnych jest bardzo duże i zróżnicowane. Wspólne jest to, że umyślność, intencja, zamiar szkodzenia zawsze poprzedza każde działanie agresywne. Poważnym błędem byłoby traktowanie przez rodziców, pedagogów, wychowawców wszystkich powodujących szkodę przypadkowych czynków dziecka jako zamierzonych. Agresja w szkole, rodzinie, na ulicy to obecnie powszechne zjawisko w naszym

społeczeństwie. Sprzyja temu kryzys wartości, autorytetów, osłabienie więzi rodzinnych, frustracja spowodowana ubóstwem, pozostawienie dorastających ludzi z ich własnymi problemami. Dodatkowo agresywne wzorce upowszechniają środki masowego przekazu, szukając taniej sensacji.

Zjawisko to pojawia się dziś nie tylko w świecie ludzi dorosłych, lecz coraz częściej także wśród dzieci i młodzieży. Dzieci zaczynają zabiegać o swoje już od najmłodszych lat swojego życia. Zauważa się to podczas zabaw dziecięcych w piaskownicy, gdzie występują pierwsze kłótnie, przepychanki o zabawki, agresja ta nasila się z wiekiem. Powszechnie słyszy się, że młodzi ludzie są coraz bardziej agresywni i sami stają się ofiarami bądź świadkami agresji. Jednak agresja nie jest tworem współczesności. Agresja towarzyszyła nam od zarania

dziejów, przybierając najróżniejsze formy zachowań od walki na maczugi, poprzez igrzyska w starożytnym Rzymie, wojny, najazdy i formy agresji stosowane podczas II wojny światowej.

Agresywne zachowanie dzieci bywa następstwem oddziaływania określonych modeli, którymi są rodzice, rówieśnicy, bohaterowie filmów czy gier komputerowych. Z wielu filmów, kreskówek, gier komputerowych młody człowiek zdobywa przekonanie, że widz może być zdobywcą albo ofiarą. Utwierdza się w przekonaniu, że agresja jest jedynie skutecznym sposobem radzenia sobie z trudnościami.

Jeden z najbardziej rozpowszechnionych poglądów na zagadnienie przyczyn agresji wiąże się z dominowaniem, co jest wynikiem określonego procesu socjalizacji w domu rodzinnym we wczesnym dzieciństwie. Następnie następuje wzmacnianie zachowań agresywnych w środowisku szkolnym i pozaszkolnym. W wielu współczesnych rodzinach agresja to sposób osiągania celów przez rodziców poprzez groźby, rozkazy, bicie. Dzieci powielają model agresywnych zachowań swoich rodziców. Agresja u dzieci bywa mechanizmem obronnym. Agresja zawsze wywołuje agresję. Tam gdzie krzyk, kary fizyczne, tam dzieci uczą się form agresywnych zachowań i taką samą przemoc stosują w środowisku szkolnym.

1. AGRESJA JAKO PROBLEM SPOŁECZNY

Agresja i przemoc we współczesnym świecie stają się zjawiskami coraz bardziej powszechnymi. Dostępne statystyki ukazują wprost niewiarygodną dynamikę przestępczości. Człowiek na początku

trzeciego tysiąclecia żyje w świecie informacji przepelnionej doniesieniami o powszechności agresji i przemocy, i często sam staje się jej ofiarą. Informacje te wskazują także narastającą bezwzględność, okrucieństwo i perfekcjonizm organizacyjny świata przestępczego. Efektem tych obiektywnych faktów, ale może bardziej jeszcze zmasowanej informacji o zalewie przemocy jest dziś u przeciętnego człowieka dotkliwy syndrom zagrożenia i zanik poczucia bezpieczeństwa.

Agresja, przemoc i nietolerancja stają się w świadomości współczesnego człowieka elementami społecznego pejzażu, trwałymi komponentami systemu informacji, życia codziennego, a nawet kultury masowej i rozrywki.

Zdefiniowanie pojęcia agresji jest zadaniem dosyć złożonym. Obok pojęcia „agresja” używa się czasami terminów: „wrogość”, „wojowniczość” lub „destruktywność”. Terminy te służą do określenia tendencji czy też skłonności do zachowania czynnego lub werbalnego skierowanego przeciwko komuś lub czemuś. Problem agresji nie został do tej pory jednoznacznie zdefiniowany w literaturze przedmiotu. „Większość psychologów przez agresję rozumie każde zamierzone działanie mające na celu wyrządzenie komuś lub czemuś szkody, strat, bólu fizycznego lub cierpienia moralnego”¹. Encyklopedia pedagogiczna zwraca uwagę na kwestię bezpośredniego lub pośredniego wyrządzenia szkody. Mogą bowiem wystąpić różnice w interpretacji samej szkody, może być ona także odległa w czasie². A. Frączek pisze: „agresją nazywa się czynności mające na celu zrobienie szkody i spowodowanie utraty cenionych społecznie wartości, zadanie

¹ J. Danielewska, *Agresja u dzieci – szkoła porozumienia*, Warszawa 2002, s. 8.

² Obuchowska, *Agresja*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa 1993, s. 6-9.

bólu fizycznego lub spowodowanie cierpienia moralnego innego człowieka”³.

Niektórzy naukowcy próbowali wyłączyć z definicji agresji kryterium umyślności. Każde działanie przynoszące szkodę innej istocie żywej nazywali agresją. Takiej definicji nie da się podtrzymać, bo czy rodzice są agresywni, kiedy karzą swoje dzieci? T. Tomaszewski uważa, że agresja to: „zachowanie skierowane przeciwko komuś lub czemuś. Może ono mieć dwa kierunki: na zewnątrz przeciw osobom lub przedmiotom, np. samej przeszłości lub osobie będącej sprawcą trudności, albo też przeciw samemu sobie”⁴. Według E. Aronsona agresja to: „zamierzone działanie mające na celu wyrządzenie krzywdy lub spowodowanie przykrości”⁵. Encyklopedia katolicka zawiera takie wyjaśnienie pojęcia „agresja”: „W psychologii jest to działanie zmierzające do wyładowania niezadowolienia lub gniewu przez fizyczne lub słowne atakowanie osób, przedmiotów wywołujących gniew, a także ignorowanie i nieprzestrzeganie poleceń lub wrogą postawę wobec całego społeczeństwa albo też agresywny stosunek wobec osób nie będących przyczyną niezadowolienia, potocznie tzw. kozłów ofiarnych, a nawet w stosunku do siebie”⁶.

Zachowania agresywne mogą być rozpatrywane w węższym bądź szerszym znaczeniu. Agresja w znaczeniu węższym oznacza takie zachowanie, które przybiera formę ataków i jest skierowane na zewnątrz przeciwko rzeczom lub jednostkom, zaś nigdy nie koncentruje się

na osobie agresora. Agresja w znaczeniu szerszym to czyny skierowane przeciwko innym osobom lub nawet przeciwko samemu sobie⁷.

Omawiając przyczyny i źródła agresji nie można pominąć niebagatelnego wpływu rodziny dla kształtowania się osobowości dziecka. Rodzina dla malucha, ale i dla nastolatka stanowi pierwsze i jedno z najważniejszych środowisk. W rodzinie dziecko powinno nauczyć się wzorców, norm i zachowań, którymi powinno kierować się w życiu. Dom rodzinny winien być bezpieczną przystanią, do której zawsze chętnie się powraca. Zdarza się, że dziecko już od najmłodszych lat w domu uczy się agresji. Takie dziecko egzystujące w świecie agresji, obserwując ją codziennie chociażby w domu, szkole czy telewizji, zacznie negatywne zachowania traktować jako zachowania wzorcowe i pozytywne, czyli innymi słowy, przeniesie je do swojego codziennego życia. Młodzi ludzie stają się agresywni, gdy dorastają w warunkach, które nie sprzyjają ich rozwojowi społecznemu. Do takich warunków niewątpliwie można zaliczyć nieprawidłowy sposób wychowania, społeczne patologie, ubóstwo, metody wychowawcze oparte na sile, odrzucenie emocjonalne i brak akceptacji ze strony najbliższej rodziny, niezaspokojenie podstawowych potrzeb psychicznych i fizycznych przez rodziców, brak wsparcia ze strony nauczycieli czy wychowawców. Wielu badaczy wskazuje rodzinę jako główne źródło zachowań agresywnych. Stwierdzono, że na występowanie agresji mają wpływ sto-

³ A. Frączek, I. Pufal-Struzik, *Agresja wśród dzieci i młodzieży, perspektywa psychoedukacyjna*, Kielce 1996, s.9.

⁴ T. Tomaszewski, *Wstęp do psychologii*, Warszawa 1971, s. 38.

⁵ E. Aronson, *Człowiek – istota społeczna*, Warszawa 2002, s. 236.

⁶ Por. Z. Płużek, *Agresja*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. I, Lublin 1989.

⁷ Por. *Encyklopedia pedagogiczna*, pod red. T. Pilcha, Warszawa 2005.

sunki między dziećmi a rodzicami. Mogą one przybrać postać nadmiernej troskliwości lub zupełnego braku zainteresowania się dzieckiem. Ten drugi przypadek sprzyja rozwojowi zaburzeń u dziecka. Dzieci z takich rodzin uważają, że wszystko im wolno; że mogą stosować agresję czy przemoc wobec innych ludzi i nie ponosić za takie zachowanie żadnych konsekwencji. Obecnie nierzadko zdarza się, że rodzice chcąc zapewnić i sobie, i dzieciom odpowiednie warunki życia, podejmują dodatkowe zajęcia, wskutek czego brak im nawet chwili czasu na zwykłą rozmowę ze swoimi pociechami⁸.

Zachowanie dzieci i młodzieży zależy od tego, jacy są i jak się zachowują sami rodzice. Agresywne dzieci często mają równie agresywnych rodziców. Atmosfera w takiej rodzinie przepełniona jest wielką dawką agresji. Dziecko bite przez rodziców potrafi zachowywać się agresywnie wobec zwierząt i słabszych rówieśników.

Agresja jest niezwykle powszechnym zjawiskiem – pojawia się już w dzieciństwie i towarzyszy człowiekowi przez całe życie. Obecnie stanowi jeden z niezwykle ważkich problemów, gdyż obejmuje wszystkie kręgi życia społecznego. Pojęcie agresji znane jest już od dawna i ma ono wydźwięk pejoratywny, gdyż niewątpliwie przyczynia się do wielu konfliktów i nieporozumień. Agresja występuje w rodzinie, szkole i środowisku pozaszkolnym. Dzieci już od najmłodszych lat potrafią zachowywać się agresywnie. Z przeprowadzonych badań wynika, że największe nasilenie agresji występuje w okresie gimnazjalnym i przybiera wtedy postać zwykle agresji fizycznej. Przerażające jest to, że granica wieku dzieci, które dopuszczają się wielce niepożądanych zachowań, coraz bardziej się

obniża. Można stwierdzić, że do takiego stanu rzeczy przyczyniają się psychiczne uwarunkowania danej jednostki, a także wzorce, jakie młody, jeszcze nie w pełni dojrzały człowiek, czerpie z otoczenia. Często agresywność ucznia określa jego pozycję w grupie rówieśniczej, jest niezbędnym warunkiem prowadzącym do zdobycia uznania w środowisku koleżeńskim. Coraz częściej ma miejsce znęcanie się osób silniejszych nad jednostkami słabszymi fizycznie i psychicznie.

Na pewno nie bez wpływu na genezę zachowań agresywnych pozostaje pogoń rodziców za pieniądzem i karierą w szybkim tempie dzisiejszego życia. Młodzi ludzie nie tylko nie otrzymują od swoich rodziców bądź opiekunów konkretnych wskazówek, jak należy właściwie postępować, ale jeszcze pozostawiane samym sobie spędzają wiele czasu przed telewizorem czy surfując po Internecie. Środki masowego przekazu serwują sporo filmów, programów bądź innych form, gdzie pojawia się zmasowana przemoc fizyczna lub psychiczna i gdzie bez przerwy przelewa się ludzką krew.

Z obserwacji nauczycieli czy pedagogów wynika, że zachowania agresywne rodzą się wskutek niewłaściwych relacji rodzinnych, negatywnego wpływu szkoły, rzeczywistości pozaszkolnej i massmediów. Często można zaobserwować, że nasze życie społeczne, w tym życie szkolne, zmaga się z coraz większą brutalizacją. Przerażające jest również to, że czynów nagannych dopuszczają się uczniowie nie tylko z patologicznego, zdemoralizowanego środowiska, ale i z tzw. „dobrego domu”. Warto zastanowić się zatem, jakie działania należy przedsięwziąć, aby przynajmniej ograniczyć zjawisko agresji wśród uczniów w przestrzeni społecznej.

„Duży wpływ na rozwój reakcji agresywnych mają w dzisiejszym świecie mass media, które ukazują kult siły, pieniądze i cwaniactwo. W grach komputerowych jest bardzo dużo agresji, którą młodzi przenoszą ze świata wirtualnego do rzeczywistości. Przemoc pokazywana w telewizji wywiera wpływ już na małe dzieci. Oglądanie przez dzieci agresji na ekranie jest jakby jej aprobowaniem. Telewizja zachęca młodzież do wyładowania agresji, którą tłumi. Gdy dzieci bardzo silnie identyfikują się z jakąś postacią, która jest agresywna, to ich agresja się nasila”⁹.

Agresja i przemoc, ujmując najogólniej, sprowadza się do zachowania człowieka, którego intencją jest pośrednie lub bezpośrednio wyrządzenie szkody, sprawienie cierpienia, wykorzystanie do czynów bezprawnych, narzucanie władzy, panowanie. Jest to umyślne działanie na szkodę jednostek lub ich własności, którego nie da się społecznie usprawiedliwić.

2. OKRES DORASTANIA APOGEUM AGRESJI

Zainteresowanie agresją i przemocą wzrasta wraz z ich przenikaniem w codzienne życie ludzi. Zjawiska te spotykają się jednak z coraz większym sprzeciwem. Przemoc wprawdzie zawsze na świecie istniała, zawsze też były dzieci, które dręczyły zwierzęta i szukały wśród słabszych od siebie kozłów ofiarnych, by się nad nimi znęcać. Nigdy jednak nie występowało w naszym kraju tak duże poczucie zagrożenia bezpieczeństwa. Jest ono reakcją na narastającą od kilku lat przemoc i agresję, także wśród dzieci i młodzieży oraz wobec niej. Zjawiska te są obecne nie tylko w środowisku rodzinnym i szkolnym, a także w zakładach pracy, placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Z przemo-

cą mamy do czynienia w wojsku, a także wśród dzieci i młodzieży uczęszczających do szkół podstawowych i ponadpodstawowych. W szkołach ponadpodstawowych (gimnazjum, liceum, technikum) ma miejsce tzw. „dręczenie kotów”. Formy i duże nasilenie aktów przemocy i agresji pozwalają twierdzić, że zjawiska te mają charakter patologiczny.

Autorzy zajmujący się opisem zjawiska agresji w toku całego życia człowieka nie są do końca zgodni co do precyzyjnego sformułowania definicji agresji ani co do jej źródeł. W definicjach tego pojęcia występują różnice dotyczące intencjonalności i celowości zachowań agresywnych. Jednak istnieje zgoda co do tego, iż agresja są to działania poprzez które człowiek wyrządza innej osobie krzywdę, szkodę, cierpienie. Niestety coraz częściej występuje ono również wśród małych dzieci. Według Tomaszewskiego jest to zachowanie skierowane przeciw czemuś lub komuś. I może mieć ono dwa kierunki na zewnątrz – przeciw przedmiotom lub osobom zewnętrznym, np. przeciw samej przeszkodzie lub osobie będącej sprawcą trudności (będzie to pobicie lub znieważenie słowne, bezcelowe zabijanie zwierząt, niszczenie roślin, rozbijanie, uszkodzanie przedmiotów itp.) oraz przeciw samemu sobie (autoagresja przyjmująca formę samouszkodzeń lub prób samobójczych)¹⁰. Można dokonać, różnego rodzaju klasyfikacji agresji, jednak najczęściej spotykaną formą agresji jest agresja słowna. Rozdział ten ma na celu przedstawienie rodzaje agresji występującej w środowisku szkolnym.

Okres dorastania jest bardzo ważnym czasem w życiu młodego człowieka, jednocześnie jest okresem zmagania, trudno-

⁹ D. Kołodziejska, Telewizja – wpływ na rozwój dziecka, „Edukacja i Dialog” 2000, nr 3, s. 46-50.

¹⁰ Jenó Ranschburg, Lęk, gniew, agresja, Warszawa 1993, str.77

ści, problemów, niebezpieczeństw. Według Okonia okres adolescencji inaczej wiek młodzieńczy to wiek „przejściowy od osiągnięcia dojrzałości biologicznej i psychicznej do uzyskania statusu człowieka dorosłego”¹¹.

Niewątpliwie do zagrożeń okresu dorastania należy przemoc i agresja wśród młodzieży, która w dzisiejszych czasach występuje coraz częściej u młodych ludzi. W tym okresie dokonuje się kształtowanie u młodych ludzi własnej osobowości, priorytetów, zdobywają nowe doświadczenia, odkrywają nowe wartości. Rodzice wychodzą z założenia, że w ich wieku nie można mieć problemów. Należy pamiętać, że to co rodzicom wydaje się błahe dla młodych ludzi może być olbrzymim problemem. Uczeń może chcieć odreagować na innych swe problemy. Może to być rywalizacja w klasie, mogą pojawić się szykany, przezwiska czy inne formy agresji. Innym bardzo ważnym elementem wpływającym na zachowania agresywne dzieci są wzorce obserwowane w rodzinie. Do negatywnych wzorców w rodzinie zalicza się takie zachowania jak: alkohol, przemoc, kłótnie. Owe przeżycia wynoszą się z domu. Najbardziej narażone na takie zachowania są dzieci pochodzące z rodzin patologicznych. Właśnie wśród takich dzieci szerzy się zjawisko agresji. Zachowania agresywne są wyuczone na wzorach obserwowanych w rodzinie jak i w szkole mediach czy środowisku rówieśniczym. Nauka agresji przede wszystkim wśród dzieci polega na obserwacji czynów agresywnych, poznaniu technik i czerpaniu satysfakcji z takiej wiedzy. Młodzi ludzie nie zdają sobie sprawy ze swego negatywnego zachowania. Bardzo ważna jest rozmowa dorosłych ze swymi

dziećmi aby uświadomi im, że takie zachowanie jest karygodne i nie akceptowane społecznie.

Rozdział trzeci został poświęcony świadomości młodzieży o agresji. W podrozdziale pierwszym autor przedstawił rodzaje agresji jaka występuje wśród respondentów na podstawie badań. Podrozdział drugi został poświęcony przyczynom występowania negatywnych zachowań natomiast w trzecim podrozdziale zostały ukazane sposoby pomocy agresywnym dzieciom.

Według badań Krystyny Kmiecik-Baran w patologiczną przemoc zaangażowanych jest około 20% uczniów, około 10% wymaga zdecydowanej interwencji wychowawczej, około 80% uczniów pada ofiarą agresji - od werbalnej, przez wymuszanie haraczu i odbieranie rzeczy, aż do prześladowań fizycznych. W ostatnim okresie policja odnotowuje co roku ponad 200 przypadków rozbojów na terenie szkół województwa pomorskiego. Uczniowie terroryzują kolegów, grożą nauczycielom. Nauczyciele są niekiedy szantażowani przez uczniów, a zdarzają się przypadki pobicia pedagogów. W ciągu ostatnich pięciu lat dwukrotnie wzrosła liczba bójek i pobic, a trzykrotnie rozbojów i wymuszeń. Nieletni popełniają też trzy razy więcej przestępstw niż kilka lat wcześniej.

Można wymienić wiele środowisk, w których występuje przemoc. W praktyce pedagogicznej agresja i przemoc to stałe elementy rzeczywistości, z którą styka się wychowawca. Najczęściej ze względu na główne źródło przemocy wyróżnia się przemoc w: rodzinie, szkole, instytucjach wychowawczych, placówkach opiekuńczych i resocjalizacyjnych, wojsku, środo-

wisku społecznym. Przemoc i agresja są nieodłącznym elementem życia każdego człowieka i wspomnianych instytucji. Brutalizacja życia społecznego i kulturowego sprawia, że dla wielu, szczególnie młodych ludzi, agresja i przemoc stały się atrakcją. Wykorzystywanie przewagi fizycznej i psychicznej jest naturalnym sposobem zdobywania dóbr materialnych i regulowania stosunków między-ludzkich.

3. STAN RZECZYWISTY ZJAWISKA AGRESJI

Świat, w którym żyjemy, nasycony jest agresją. To, że agresja jest obecna w ludzkim życiu, nie jest niczym nowym ponieważ towarzyszy ona człowiekowi od początku istnienia. Przeróżające jest to, że staje się ona nieodłącznym elementem życia.

Dojrzewanie to przełom w życiu młodej jednostki. To ciężki okres zarówno dla nastolatka, jak i jego rodziny. Dojrzewanie jest czasem, gdzie dochodzą do głosu procesy autokreacyjne. Potrzeba ich zdefiniowania u dorastającego człowieka jest bardzo silna. To jak siebie widzi, uzależnione jest od środowiska w jakim przebywa. Dorastający nastolatek wymaga nieco innego traktowania, dostosowanego do jego indywidualnych właściwości psychicznych, cech temperamentu i do warunków w jakich żyje. Sprawą ważną jest, by rodzice nie oceniali ich przez porównanie, np. „Ja w twoim wieku”. Słowa te wypowiedziane w czasie wyrzutów czy nagany tracą wartość wychowawczą. Częstym błędem wychowawczym jest krytykowanie młodzieży. Młodzież taka w okresie adolescencji reaguje bardzo emocjonalnie. Wchodzi w utarczki słowne z rodzicami, np. „Ja na świat się nie prosi-

łem”. Utaarczki urastają do awantur, które przejawiają się utratą więzi rodzinnej, co często jest powodem ucieczek młodzieży do zachowań agresywnych.

Agresja w szkołach stała się prawie normą. Młodzież prezentuje w stosunku do nauczycieli, wychowawców czy rówieśników przeważnie agresję słowną. Akty agresji mają miejsce od najmłodszych klas. Bardzo ważne jest, aby pomóc dziecku jak najszybciej. Nauczyciel powinien przyglądać się swoim uczniom, postarać się poznać swoją klasę, a pomoże mu to zdiagnozować ich zachowanie i podjąć odpowiednie kroki w walce z nimi. Należy przeciwdziałać agresji poprzez stosowanie różnych programów profilaktycznych, interwencyjnych, w których realizacji będą uczestniczyć nauczyciele, rodzice.

Niestety przeważnie bywa tak, iż to w domu młody człowiek ulega agresji, a swoje frustracje odreagowuje na boisku i korytarzu szkolnym. I to jak będzie zachowywał się przedszkolak, czy uczeń szkoły gimnazjalnej, zależy od stylu wychowania, jaki reprezentują rodzice. Kłopoty wychowawcze zaczynają się wcześnie. Niemowlę nie rodzi się z wiadomościami jak żyć, jak się zachować, uczy się poprzez obserwacje i rozmowy, dlatego tak ważne jest zachowanie rodziców. Nierzadko od małych dzieci wymaga się, aby nie przeszkadzały rodzicom. Potem przenosi się to na wzajemne relacje, gdy stają się starsze. Rodzice nie mają czasu dla dzieci, nie rozmawiają z nimi, dzieci po prostu mają im nie przeszkadzać. Niestety potem są zdziwieni, iż ich wizja dziecka jest inna, niż to, co one sobą reprezentują w szkole czy wśród kolegów. W podejściu do młodych ludzi nie może

zabraknąć zdrowego rozsądku, a następnie miłości, zrozumienia, reguł i zasad.

Agresja nie jest wyłącznie rezultatem oglądania telewizji czy pełnych przemocy filmów. Ważną rolę odgrywa środowisko fizyczne, kulturowe i społeczne, z jakim dziecko stykało się w okresie rozwoju i z jakimi ma do czynienia na bieżąco.

Po połączeniu pojedynczych elementów w całość można wnioskować dlaczego młodzież zachowuje się w taki a nie inny sposób. Po dokładniejszej analizie literatury oraz wyników badań wynika, iż u badanych uczniów dane zjawisko występuje w postaci słownej i fizycznej. Powstanie tych zachowań upatrywać można w kilku czynnikach, które są powiązane ze środowiskiem rodzinnym, szkołą, środowiskiem rówieśniczym, środkami masowego przekazu. Z badań przeprowadzonych wśród uczniów wynika, również to jak można pomóc osobie przejawiającej zachowania agresywne oraz ograniczyć jej zachowania.

Szkoły i inne instytucje opiekuńczo-wychowawcze są jednym ze źródeł tzw. sytuacji opresyjnych, w których młody człowiek silnie odczuwa ograniczenia własnej podmiotowości. Konsekwencje tych sytuacji to nie tylko zanik aspiracji, poczucie lęku, bezradności, osamotnienia, ale także szeroko pojęta agresja, samoagresja i przemoc. Doniesienia z badań dowodzą, iż formy agresji uczniów wobec swych młodszych bądź słabszych kolegów przyjmują zastraszające formy. Zniewagi słowne, groźby uszkodzenia ciała, utraty życia, wszelkie formy agresji fizycznej, szarpanie, plucie, bicie, kopanie, rzucanie przedmiotami, zamykanie w różnych pomieszczeniach, niszczenie cudzych przedmiotów, zmuszanie do kupowania

alkoholu i papierosów, odciąganie uwagi nauczycieli, bicia i okradania młodszych kolegów to tylko niektóre zachowania agresywne, jakie można zaobserwować w szkołach, pogotowiacz opiekuńczych i innych placówkach. Przemoc jest tu rozumiana przez młodzież bardzo wąsko - przede wszystkim jako jawna agresja fizyczna. Wulgarne i brutalne zachowania werbalne, poniżanie i ośmieszanie innych nie kojarzy się im z agresją.

4. DZIAŁANIA PREWENCYJNE

Przemoc wśród dzieci i młodzieży jest zjawiskiem powszechnym, a jej rozmiary są coraz większe, dlatego niezwykle istotne staje się opracowanie i wdrożenie odpowiednich działań profilaktycznych i resocjalizacyjnych. Profilaktyka to działania, które mają na celu zapobieganie występowaniu u młodych ludzi zachowań, procesów i zjawisk mogących być przejawem zachowań agresywnych. Profilaktyka powinna być ukierunkowana także na wczesne rozpoznanie i zdiagnozowanie problemów w zachowaniu młodzieży.

Program profilaktyczny agresji i przemocy w szkole powinien doprowadzić do zmniejszenia tego problemu i przeciwdziałania mu. Określa on ramy, w jakich powinny się odbywać zapobieganie i interwencja na wypadek pojawienia się agresji i przemocy. Program jest niejako deklaracją szkoły, że dostrzega istnienie problemu i nie pozwala na jego występowanie. Powinien służyć kierowaniu działaniami i organizacją szkoły i wyznaczać zespół celów dających wszystkim uczestnikom szkolnego życia jasny sygnał o ukierunkowaniu działań szkoły przeciwko przemocy. W programie nale-

ży uwzględnić strategię postępowania i reagowania na występowanie agresji i przemocy oraz stworzyć system zapobiegania im¹². dzieci i młodzież, która przejawia zachowania agresywne należy podzielić na trzy grupy ryzyka:

1. Grupa niskiego ryzyka, czyli osoby, u których jeszcze nie wystąpiły zachowania agresywne;
2. Grupa podwyższonego ryzyka, czyli osoby, u których wystąpiły już takie zachowania;
3. Grupa wysokiego ryzyka, czyli te osoby, u których notorycznie występują zachowania agresywne.

Dla każdego z wymienionych powyżej poziomów ryzyka skierowane są odpowiednie działania profilaktyczne¹³. Szkoła powinna zapobiegać przemocy przez wzmacnianie jej podstawowych funkcji, jakimi są nauczanie i wychowanie. Programy profilaktyczne powinny być skierowane do ofiar, agresorów, rodziców i nauczycieli.

Prowadzenie skutecznej profilaktyki wymaga podejmowania właściwych działań na trzech poziomach: pierwszy obejmuje przemiany fundamentalne; drugi jest podejściem skupionym na czynnikach ryzyka i obejmuje przewidywanie, identyfikację i poprawę oraz trzeci wyraża się w opanowaniu przemocy, leczeniu i kontroli¹⁴.

Schemat systematycznych działań profilaktycznych zawierających odrębne zadania dla dyrektora szkoły, nauczycieli i uczniów opracowali S. Guerin i E. Hennesy. Głównym zadaniem dla dyrektora szkoły jest dbanie o bezpieczeństwo swoich podopiecznych i prowadzenie wszelkich

działań zmierzających do niwelowania negatywnych zachowań wśród uczniów. W tym celu powinna zostać opracowana szkolna strategia obejmująca:

- ocenę systemu wartości danej społeczności pozwalającej na ustalenie ważnych wartości dla uczniów, nauczycieli i rodziców;
- zdefiniowanie pojęcia „lobbing”;
- określenie skali problemu (tj. jakie zachowania występują najczęściej i w jakim miejscu do nich dochodzi);
- opracowanie procedur, których warunkiem ich skuteczności jest konsekwentne przestrzeganie;
- ocenę skuteczności wybranych metod, a także poddanie ich weryfikacji i ocenie.

Z tak zarysowanej strategii wynikają konkretne zadania zarówno dla dyrektora, nauczycieli, wychowawców jak i innych osób odpowiedzialnych bądź współodpowiedzialnych za wychowanie, bezpieczeństwo, formację młodego człowieka. W tym miejscu należy też podkreślić znaczącą rolę katechety jako nauczyciela i wychowawcy.

Zadania przeznaczone do realizacji przez nauczycieli to przede wszystkim: rozmowa z całą klasą na temat programów zapobiegających przemocy; rozmowa z uczniem nt. jego zachowania; omawianie zachowania dziecka z jego rodzicami; ustalenie taktyki współpracy rodziców ze szkołą. Jeśli chodzi o obowiązki i zadania dla pedagoga szkolnego, to należy pamiętać głównie o pracy z ofiarami przemocy – uczenie się sposobów, jak radzić sobie z zaczepkami, prowokacją;

¹² Por. J. Kołodziejczyk, *Agresja i przemoc w szkole. Konstruowanie programu przeciwdziałania przemocy i agresji w szkole*, Kraków 2004.

¹³ Por. J. Szymańska, *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, Warszawa 2000.

¹⁴ W. Walc, *Zapobieganie i przeciwdziałanie przemocy rówieśniczej wśród dzieci i młodzieży*, [w:] *Przemoc. Konteksty społeczno-kulturowe*, Rzeszów 2007.

pracy z agresorem – rozmowa nt. skutków przemocy, uczuć ofiary i sposobów udzielania jej pomocy.

Warto przy tym pamiętać, że zawsze zasadniczą rolę w każdej sytuacji, sprawie odgrywać będą rodzice. W tym przypadku zadaniami dla rodziców będzie przede wszystkim właściwa rozmowa z dziećmi o ich zachowaniu i postępowaniu czy też rozmowa o agresji i przemocy¹⁵. Oczywiście nie są to jedyne zadania i metody rozwiązywania i czy działań prewencyjnych rodziców wobec dzieci w zakresie zjawiska agresji.

Wszystkie te grupy pedagogiczne winny pamiętać, że przed przystąpieniem do działań profilaktycznym należy bardzo dokładnie rozpoznać czynniki ryzyka prowadzące do zachowań agresywnych. Najskuteczniejsze programy profilaktyczne to takie, które wymagają podjęcia działań na poziomie szkoły, klasy i jednostki. Ważkie są także postawy nauczycieli, których obserwują uczniowie. Najważniejsze jest, aby dzieci nauczyć, w jaki sposób można rozwiązywać swoje problemy i rozładowywać złość nie krzywdząc innych osób. „Pozytywna profilaktyka szkolna powinna być ukierunkowana na rozwijanie mocnych stron i zasobów, dzięki którym młody człowiek staje się bardzo odporny na działanie czynników ryzyka, czyli bardziej przygotowany do życia w świecie pełnym różnych zagrożeń. Powinna rozwijać umiejętności życiowe, które umożliwiają młodzieży realizację osobistych celów i satysfakcjonującą zaspokoją potrzeby okresu dojrzewania. Wzmacniać relacje z rodzicami oraz tworzyć pozytywny klimat szkoły”¹⁶.

¹⁵ Por. D. Borzucka-Sitkiewicz, op. cit.

¹⁶ R. Przybycień, Zarządzanie profilaktyką w szkole w świetle postaw nauczycieli, „Edukacja i Dialog” 2008, nr 1, s. 33.

¹⁷ Por. E. Sokołowska, Jak postępować z agresywnym uczniem. Zmiana sposobu myślenia i postępowania, Warszawa 2007; J. Papież, A. Plukis, op. cit.

W szkole powinna być prowadzona profilaktyka pierwotna i wtórna. Profilaktyka pierwotna polega na promowaniu zdrowia, pozytywnych postaw, sposobów rozwiązywania konfliktów bez użycia agresji czy przemocy, monitorowaniu środowiska i eliminowaniu zachowań agresywnych w szkole, rodzinie i grupach rówieśniczych. Polega także na rozwijaniu norm prospołecznych. Przy tej formie profilaktyki wskazane są między innymi takie działania jak: przygotowanie uczniów do życia w rodzinie, rodzicielstwa, radzenia sobie ze stresem itp.; oddziaływanie na środowisko szkolne tak, aby wspierało ono samokontrolę i poczucie własnej wartości u uczniów i nauczycieli; edukacja rodziców w zakresie wychowania dziecka, jego rozwoju, praw i potrzeb; tworzenie lokalnej polityki wspierania dzieci i ich rodzin.

Wtórna profilaktyka (interwencja) polega na wykryciu objawów przemocy, udzieleniu pierwszej pomocy oraz stosowanie działań mających na celu zmniejszenie aspołecznych zachowań, a zarazem zwiększenie zachowań prospołecznych. Profilaktyka ta wówczas winna obejmować takie działania jak: omawianie tego problemu z uczniami w celu identyfikowania przez nich rówieśników, którzy stosują agresję czy przemoc oraz zachęcanie do ujawniania swoich problemów; przekazywanie nauczycielom i wychowawcom wiedzy i umiejętności wykrywania objawów przemocy u dziecka; utworzenie zespołu zajmującego się ofiarami agresji i jej sprawcami; organizowanie ośrodków socjoterapii dla dzieci i młodzieży stosujące agresję i przemoc wobec innych¹⁷.

R. Portmann przedstawia wiele technik wymierzonych przeciwko agresji. Są to rozmaite gry i zabawy dotyczące dostrzegania agresywnych uczuć i ich wyrażania, rozpoznawania przyczyn wściekłości i agresji, lepszego rozumienia siebie samych i innych ludzi, opanowania i przezwyciężania złości i agresji, budowania poczucia własnej wartości i silnej osobowości, nawiązywania nieagresywnych kontaktów oraz pokojowego rozwiązywania konfliktów¹⁸.

Problem agresji i przemocy w rodzinie porusza G. Ketterman. Pisze o roli rodziców i domu rodzinnego w kształtowaniu osobowości dziecka. Zastanawia się, w jakich sytuacjach dziecko może dostać zwykłego klapsa, a także, w jaki sposób przekazać młodemu człowiekowi właściwe podejście do seksu. Zwraca także uwagę na problem uzdrowienia i przebaczenia oprawcom przez ich ofiary. Jeśli nie wiemy lub nie mamy odwagi pomóc osobie pokrzywdzonej, należy skorzystać z pomocy Ogólnopolskiego Pogotowia dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia”. Pogotowie realizuje kompletny program pomocy w rodzinie dotkniętej przemocą domową. Taka pomocą objęte są ofiary przemocy domowej, osoby stosujące przemoc i jej świadkowie. Każda osoba objęta programem może korzystać z porad prawnych, socjalnych oraz indywidualnej pomocy psychologicznej. Jednym z podstawowych elementów działalności Pogotowia jest telefon „Niebieska Linia”¹⁹.

Obecnie problem agresji wśród dzieci i młodzieży jest niezwykle poważnym, niepożądanym zjawiskiem społecznym. Na zachowania agresywne młodego

człowieka wpływa środowisko domowe – rodzina, w jakiej dziecko wzrasta i dojrzewa, szkoła jako miejsce, gdzie dziecko spędza większą część swojego dnia powszedniego oraz wszelkiego rodzaju grupy rówieśnicze. Należy podjąć działania zmierzające ku zmniejszeniu albo nawet zmarginalizowaniu tego zjawiska. Niezbędna w tym celu wydaje się współpraca i szkoły, i rodziców, i wreszcie samych uczniów, którzy tak często spotykają się z problemem agresji. Właściwa profilaktyka może przynieść wymierne efekty i znacznie ograniczyć patologiczne sytuacje.

KU PRZYSZŁOŚCI

Postulaty są skierowane do nauczycieli, wychowawców. Nauczyciel to nie tylko osoba przekazująca wiedzę, ale również, a może przede wszystkim - wychowawca. Dlatego idealny pedagog powinien umieć nawiązać bezpośredni i dobry kontakt z uczniem, czyli oparty na wzajemnym szacunku i dialogu. Nauczyciel powinien w pełni akceptować strach i wahanie ucznia podejmującego nowy problem, jak również jego satysfakcję z własnych osiągnięć. Powinien akceptować okresową apatię ucznia, potrzebę błądzenia, badania bocznych dróg wiedzy, jak również systematyczne wysiłki zmierzające do osiągnięcia głównych celów. Powinien akceptować ucznia jako niedoskonałą istotę ludzką kierowaną wieloma uczuciami i mającą wiele różnorodnych możliwości. Stawiając wymagania uczniowi nauczyciel zawsze powinien docenić wysiłek ucznia, nawet wtedy, gdy uczeń sprosta tym wymaganiom tylko w minimalny sposób. Tak samo zawsze nauczy-

¹⁸ Por. R. Portmann, Gry i zabawy przeciwko agresji, Kielce 2005.

¹⁹ Por. G. Kettermann, Jak uchronić dziecko przed przemocą. Poradnik dla rodziców, Kraków 2004.

ciel powinien rozumieć przeżycia emocjonalne. Walka z agresją nie powinna mieć charakteru jednorazowej akcji ani też nie może być prowadzona indywidualnie przez jednego nauczyciela. Najlepsze rezultaty przynosi praca zespołowa, dlatego też nauczyciele zainteresowani tym problemem powinni tworzyć grupy zadaniowe, w których dyskutowano by różne problemy, zapoznawano się z najnowszą literaturą przedmiotu, analizowano wyniki ankiet, opracowywano wspólny plan działania, dzielono się doświadczeniami i spostrzeżeniami, udzielano sobie wzajemnego wsparcia.

STRESZCZENIE

Agresja i przemoc są we współczesnym świecie zjawiskiem coraz bardziej powszechnym i stanowią olbrzymi problem społeczny. Zasięg, różnorodność form oraz konsekwencje przemocy i agresji natury wychowawczej, psychologicznej, socjologicznej, zdrowotnej i ekonomicznej powodują, że należy traktować je jako zjawiska społeczne doniosłej rangi. Próba rozwiązania tego problemu wymaga wzmoczonej współpracy przedstawicieli wielu obszarów życia społecznego i naukowego. Należy zastanowić się nad możliwością jeśli już nie całkowitego wyeliminowania agresji i przemocy z życia codziennego, to przynajmniej ograniczenia i zapanowania nad nimi. Wielkie wyzwanie stoi przed polską szkołą. Istnieje bowiem pilna potrzeba przeorientowania pracy szkoły z praktyki rywalizacji i walki, które z natury swej budzą wrogość, na praktykę współdziałania i pomocy. W filozofię współczesnego wychowania musi

zatem zostać włączona, w większym niż dotąd stopniu, idea opiekuńczości, służby i wartości duchowych, a eliminowane metody kreujące rywalizację, bezwzględne dążenie do zwycięstwa, sukcesu i organizacyjnego perfekcjonizmu.

SUMMARY

Agression and violence in the contemporary world are becoming more and more wide spread phenomenon and constitute great social problem. The scope, wide variety of forms as well as consequences of the aggression and violence of the educational, psychological, sociological, health and economic nature lead to the conclusion that these phenomena should be treated as socially important phenomena. The attempt to solve this problem demands increased cooperation between the representatives of numerous fields of social and academic life. We should consider the possibility of, if not complete elimination of aggression and violence from everyday life, but at least their limitation and control over them. There is a great challenge in this respect before Polish school. Thus, there is an urgent need to reorient school's work from the practice of competition and struggle, which by their nature cause animosity, to the practice of cooperation and help. In the philosophy

of the contemporary upbringing should be included, on a bigger scale, than before, the idea of support, service and spiritual values, as well as elimination of the methods leading to competition, absolute striving to victory, success and organizational perfectionism.